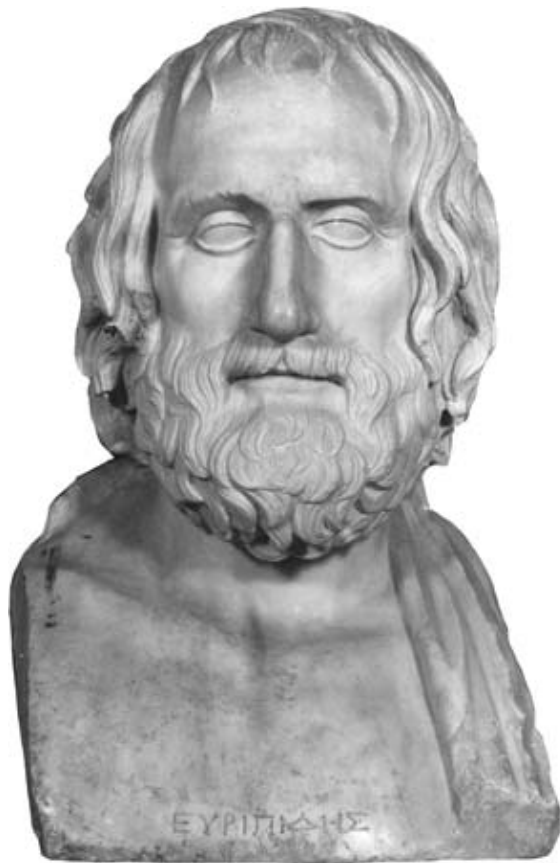

Hippolytus versus Phaedra

Een vergelijking tussen Euripides' *Hippolytus* en Seneca's *Phaedra*

Nelie Vos s4164938

Radboud Universiteit Nijmegen

BA-opleiding GLTC

Nijmegen, juni 2015

Voorwoord

In deze scriptie bespreek ik Hippolytus en Phaedra, twee figuren uit de Griekse mythologie. Het mooie van mythen, en eigenlijk van ieder ander verhaal in ieder ander genre, is dat er voor iedere lezer iets van lering, waarde of herkenning in te vinden is. Mythen kunnen een universele waarheid of les bevatten, maar het is ook waar dat verschillende mensen verschillende waarden uit verschillende verhalen halen. Iedereen kan zo dus van hetzelfde verhaal iets anders meekrijgen of leren, ieder kan een mythe zelfs helemaal anders opvatten. Zo zijn er van bepaalde Griekse mythen allerlei lezingen ontstaan, zeker dankzij een leeftijd van een paar duizend jaar.

Dit fenomeen wil ik bespreken via een vergelijking van Euripides' versie van de Hippolytus/Phaedra-mythe met die van Seneca. Deze beroemde schrijvers hebben zich de mythe eigen gemaakt en in de vorm van een tragedie gegoten. Beide stukken zijn de wereld ingegaan, en net zoals Euripides voor Seneca een inspiratiebron werd, werden deze werken een inspiratiebron voor latere generaties.

Er bestaan ontelbare varianten op de mythe van Phaedra en Hippolytus. Om deze speelse bewerkbaarheid een plaats te geven heb ik in dit onderzoek afbeeldingen van verschillende adaptaties opgenomen. De beelden worden jonger in het verloop van de scriptie, en dateren van de 350 v. Chr. tot de toekomst (mei - oktober 2015).

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Inhoudsopgave	2
Inleiding	3 - 4
Hoofdstuk 1: Euripides' <i>Hippolytus</i>	5 - 18
Hoofdstuk 2: Seneca's <i>Phaedra</i>	19 - 32
Hoofdstuk 3: Vergelijking	33 - 37
Conclusie	38 - 40
Bibliografie	41 - 42

1. Detail van Het Bodeverhaal 350 v. Chr. - Vaasschildering op Apulische Krater

Inleiding

Twee schrijvers, twee tragedies, één mythe. Euripides bracht zijn versie *Hippolytos* in 428 v. Chr. ten tonele. Seneca schreef zijn *Phaedra* rond 50 n. Chr. Twee verschillende versies van één verhaal zijn al intrigerend genoeg om te onderzoeken. Wat maakt juist deze twee zo spannend als onderwerp? Naast het gegeven dat een Griekse en een Romeinse schrijver een mooi contrast vormen, wekten vooral de titels mijn interesse. *Hippolytos* versus *Phaedra*, man versus vrouw. Dit contrast werpt direct een belangrijke vraag op: Waarom? In meer woorden: wat is de betekenis of bedoeling van de wisseling van titel, en daarbij hoofdpersonage, van Euripides' *Hippolytos* naar Seneca's *Phaedra*?

Dit zal dan ook de hoofdvraag van dit onderzoek zijn. Wat maakt Hippolytus de naamgever voor Euripides en wat Phaedra voor Seneca, terwijl ze dezelfde mythe beschrijven?

De wisseling van titel wekt het vermoeden dat Phaedra een grotere nadruk krijgt bij Seneca en daarbij een passievere rol wordt toegeschreven aan Hippolytus dan bij Euripides' tragedie. Om dit vermoeden te bevestigen of onderuit te halen ga ik de twee tragedies vergelijken. De belangrijkste bronnen hiervoor zijn natuurlijk de teksten zelf. Om zo efficiënt mogelijk een antwoord op mijn vraagstelling te formuleren zal ik deze teksten als autoriteit behandelen. Daartoe wil ik in deze scriptie de methode van het 'New Criticism' toepassen. Deze methode is ontstaan in de jaren dertig van de twintigste eeuw in een reactie tegen de literaire studies die zich voornamelijk richten op externe invloeden. Dit zijn invloeden als de achtergrond van een auteur of enige overeenkomsten met andere teksten of talen. 'New Critics' wilden loskomen van deze afleidende randverschijnselen die volgens hen de esthetische waarden van de tekst zelf uit het oog verloor.¹

Welke betekenis heeft Hippolytus en welke rol speelt Phaedra binnen het stuk van Euripides en Seneca? Dit onderdeel zal de meeste nadruk krijgen in dit onderzoek. Beide karakters hebben bepaalde kenmerken die betekenis geven aan hun rollen binnen het stuk. Door deze kenmerken gestalte te geven, kunnen zij uiteindelijk vergeleken worden.

¹ Dit is in grove lijnen wat Hickman in haar *Introducing the New Criticism* uiteenzet over deze methode. Hickman (2012), 1-24.

In het eerste hoofdstuk zal ik tijd en tekst besteden aan een karakteromschrijving van zowel Hippolytus als Phaedra aan de hand van Euripides' tragedie. De personages ondergaan eenzelfde behandeling en in het tweede hoofdstuk, dit maal aan de hand van Seneca's Romeinse versie van de mythe. De bevindingen komen samen in het derde hoofdstuk dat een vergelijking tussen *Hippolytus* en *Phaedra* bevat.

Om dit schrijven rond te maken zal ik in de conclusie eindigen met de hierboven gestelde onderzoeksvraag. En hopelijk kunnen we aan de hand van deze gegevens een helder antwoord geven op de probleemstelling: Wat is de betekenis van de geïmpliceerde wissel van hoofdpersonage van Euripides' *Hippolytos* naar Seneca's *Phaedra*?

Hoofdstuk 1

Euripides' *Hippolytus*

In dit hoofdstuk wil ik, aan de hand van Euripides' prijswinnende tragedie, van zowel het karakter van Hippolytus als van Phaedra een schets maken. De belangrijkste bron hiervoor is natuurlijk de tekst zelf.²

Zoals alle klassieke tragedies speelt *Hippolytus* op één plaats, voor het paleis van Theseus te Troizen, en gedurende één dag. Phaedra is de tweede vrouw van koning Theseus en wat haar de stiefmoeder van Hippolytus maakt. Deze jongeman is een trouwe volgeling van Artemis, godin van de jacht. Hij volgt een deugdzaam en kuis leven. Hij wil dan ook niets weten van Aphrodite, de godin van de liefde. Ze wel hem hiervoor straffen en zorgt ervoor dat Phaedra verliefd wordt op Hippolytus. Phaedra houdt deze liefde lang voor zich omwille van haar eer. Wanneer de Voedster toch achter haar geheim komt, wil zij voor haar meesteres opkomen en vertelt het Hippolytus. Hij reageert woedend en scheldt de voedster, vrouwen in het algemeen en Phaedra in het bijzonder uit. Uit schaamte en misschien ook uit tot haat omgeslagen liefde verhangt Phaedra zich. Wel laat ze een boodschap achter waarin ze Hippolytus beschuldigt van aanranding. Theseus gelooft de beschuldiging, verbant zijn zoon en spreekt zelfs een vloek over hem uit waardoor Hippolytus zal sterven. De tragedie wordt afgerond door Artemis die Theseus de waarheid onthult.

Hierop volgend zal ik aan de hand van *Hippolytus* een karakteromschrijving geven van Hippolytus en vervolgens van Phaedra.

Hippolytus volgens Euripides

Hippolytus is - in een paar woorden - een complex karakter. Misschien alleen al vanwege de door Euripides onbeantwoorde vraag: wat drijft de passie en haat van Hippolytus?

Het complexe karakter wordt nog eens aangezet door de variëteit aan beelden die de lezer of toeschouwer krijgt van Hippolytus. Hippolytus heeft natuurlijk een identiteit an sich, vormgegeven door zijn woorden en eigen gedachten. Een deel van een karakter is echter een deel dat waargenomen wordt, hoe anderen hem zien is veelzeggend. De karakteromschrijving van Hippolytus wil ik dus in tweeën delen: het beeld dat Hippolytus van zichzelf geeft, intern en Hippolytus door de ogen van anderen, extern.

² Gebruikte tekstuitgave is LCL 484, 1995. Onder verder gebruikte literatuur vallen de commentaren van Kovacs en Halleran, onder andere aangevuld door studies van Mills en Devereux.

Intern

De fragmenten die ik wil aanhalen om Hippolytus intern uit te lichten zijn de volgende: de eerste woorden die de jongeman spreekt (58-60), zijn monoloog tegen vrouwen, specifiek tegen de Voedster en Phaedra (616-68), de verdediging tegenover zijn vader, Theseus (983-1101) en de sterfscène in dialoog met Theseus en Artemis (1347-1458).

ἔπεσθ' ἄιδοντες ἔπεσθε	volg me, volg, bezing
τὰν Διὸς οὐρανίαν	de hemelse dochter van Zeus,
Ἄρτεμιν, ἃι μελόμεσθα. (58-60)	Artemis, die ons welgevallig is.

Drie korte versregels die direct een belangrijk kenmerk van Hippolytus aanstippen. De jongeman komt terug van de jacht en roept zijn jachtgenoten op Artemis te bezingen. Artemis is natuurlijk de godin van de jacht, maar wordt door Hippolytus ook geroemd om haar maagdelijkheid. Dit valt op te maken uit de nadruk die de 'ongerepte weide' krijgt (72-87), wat is op te vatten als een metafoor voor ongeplukte maagdelijkheid. Hippolytus zelf ziet zijn kuisheid als vroom, deugdzzaam en superieur aan andere stervelingen.³

In de monoloog tegen vrouwen en de dialoog met de Voedster daar vlak voor (601-15), kunnen we duidelijk de woede van Hippolytus lezen. Een woede die is gevoed door zijn streven naar kuisheid: πῶς ἂν οὖν εἶην κακός, // ὅς οὐδ' ἀκούσας τοιάδ' ἀγνεύειν δοκῶ; 'Hoe kan ik zo slecht zijn, // ik die zelfs bij het horen van zulke dingen niet meer het idee heb dat ik zuiver ben?' (654-5). De monoloog zit vol flink negatieve uitlatingen over vrouwen.⁴ Hoewel Hippolytus vanuit zijn emotie spreekt, laat hij ook merken bij verstand te zijn:

εὖ δ' ἴσθι, τοῦμόν σ' εὐσεβὲς σώζει, γύναι·	onthoud dit goed, mijn vroomheid redt jou, vrouw:
εἰ μὴ γὰρ ὄρκους θεῶν ἄφαρκτος ἠϊρέθην,	want als ik niet, weerloos, was gegrepen door een eed aan de goden,
οὐκ ἂν ποτ' ἔσχον μὴ οὐ τὰδ' ἐξειπεῖν πατρί. (656-8)	zou ik dit absoluut aan mijn vader verteld hebben.

³ Dit blijkt onder andere uit versregel 84: μόνωι γὰρ ἔστι τοῦτ' ἐμοὶ γέρας βροτῶν 'want aan mij alleen, van de stervelingen, is dit voorrecht (gegeven)'.
⁴ De Voedster valt Hippolytus' kuisheid - zijn grootste goed - aan. In de veronderstelling van Hippolytus is zij gestuurd door Phaedra. Deze vrouwen worden voor hem dus toonbeelden van vrouwelijke slechtheid voor de jongeman. Kovacs (1995), 118.

In dit citaat haalt de jongeman wederom zijn vroomheid aan, een vroomheid die hem dwingt zijn eed in stand te houden.⁵

Wanneer Theseus terugkeert, zijn vrouw vindt, haar briefje leest en zijn zoon vervloekt, moet Hippolytus zichzelf zien te verdedigen (983-1101). Het belangrijkste argument voor zijn onschuld dat hij geeft, is zijn deugd:

... οὐκ ἔνεστ' ἀνὴρ ἔμοῦ
...σωφρονέστερος γεγώς.

(994-5)

...er is geen man
meer kuis/verstandig ... dan ik.

λέχους γὰρ ἐς τόδ' ἡμέρας ἀγνὸν δέμας.

(1005)

want tot aan deze dag is mijn lijf vrij
van het bed.

Hippolytus heeft een lange laatste adem die hij gebruikt voor een klaagzang voor zichzelf (1344-88). Met onder andere:

ὄδ' ὁ σεμνὸς ἐγὼ καὶ θεοσέπτωρ,
ὄδ' ὁ σωφροσύνηι πάντας ὑπερσχών,

(1364-5)

hier ben ik, de vereerde en vereerder,
hier ben ik, die allen in kuisheid is overstegen,

Hij blijft dus tot het eind vasthouden aan zijn kuisheid, *hubris* en aan zijn liefde voor Artemis.⁶ Zij verschijnt op het toneel om de begane fouten recht te zetten en haar aanbidder eer te bewijzen. Zij is ook de enige reden dat hij zijn vader uiteindelijk vergeeft.

2. Dood van Hippolytus 1611/3 - Peter Paul Rubens

⁵ Dit is de eed die hij heeft gezworen ten overstaan van de Voedster te zwijgen over wat ze hem zal vertellen. Zelfs tegenover Theseus, in Hippolytus' verdediging, hecht hij veel waarde aan zijn eed/deugd (1060-4).

⁶ Morwood noemt deze vasthoudendheid narcistisch, verwijzend naar versregels 1078-9 (2004), 22.

Extern

Deugd en status hebben een grote externe component, status is gebaseerd op hoe anderen je zien. Dit is in onze hedendaagse samenleving een feit. Zeker in de Oudgriekse 'shame culture' was deze externe factor van groot belang. Deze cultuur focust op je waarde als mens gebaseerd op het beeld dat anderen van je hebben.⁷ Om Hippolytus' externe karakter te bespreken wil ik dus zijn tegenspelers aanhalen: in de woorden van Aphrodite, in gesprek met zijn Dienaar, door de roze bril van Phaedra, in de woede van Theseus, in het Bodeverhaal en volgens Artemis.

Voordat we Hippolytus 'persoonlijk' ontmoeten, zegt Aphrodite over hem:

λέγει κακίστην δαιμόνων πεφυκέναι· hij zegt dat ik de slechtste van godheden ben:
ἀναίνεται δὲ λέκτρα κού ψάυει γάμων, hij vermijdt het bed en raakt het huwelijk niet aan,
Φοίβου δ' ἀδελφὴν Ἄρτεμιν, Διὸς κόρην, maar hij eert Artemis, zuster van Apollo, dochter
van τιμᾶι, μεγίστην δαιμόνων ἡγούμενος, Zeus, haar houdt hij voor de grootste van de
(13-16) godheden,

Het alom bekende hoofdthema van zo vele mythen, tragedies, etc. *hubris* (hoogmoed jegens de goden) wordt in Aphrodite's proloog geïntroduceerd. Volgens haar ziet Hippolytus zichzelf als verheven boven stervelingen. De *hubris* jegens haar echter belooft ze te bestraffen in het verloop van de tragedie.⁸

Een passage verderop (58-120) waarschuwt een dienaar Hippolytus voor zijn arrogantie en dan horen we de bevestiging dat Hippolytus de godin van de liefde openlijk verwerpt:

Ιπ. πρόσωθεν αὐτὴν ἀγνὸς ὦν ἀσπάζομαι. Ik groet haar van ver, aangezien ik puur ben.
Θε. σεμνὴ γε μέντοι κἀπίσημος ἐν βροτοῖς. Toch is zij onder de stervelingen heilig en
beroemd
Ιπ. οὐδεὶς μ' ἀρέσκει νυκτὶ θαυμαστὸς θεῶν. Niemand van de goden behaagt mij, die
(102-4) 's nachts wordt aanbeden.

⁷ Dit benoemt onder andere Halleran (1995), 43-5.

⁸ Courteaux & Claes (2002) voegen hier juist aan toe dat de tragedie heel goed te lezen is met weglating van de goden. De menselijke dynamiek blijft namelijk in stand, 21. Ook Mills (2002) pleit hiervoor, 52.

Men zou verwachten dat Phaedra ergens in de tragedie een mooie ode zal afsteken over Hippolytus. Ze doet dit opvallend genoeg nergens.⁹ De enige manier waarop Phaedra haar liefde uit is via haar wens op jacht te gaan en haar gevoel van ziekte.

Een karakter dat meer expressief is tegenover Hippolytus is zijn vader. Het lijkt van zijn vrouw en haar geschreven beschuldiging hebben meer invloed op het vertrouwen van Theseus dan de argumentatie van zijn zoon.¹⁰ Hij vervloekt zijn zoon uit pure woede:

οὐκ ἄν πιθοίμην τοῖσι σοῖς κόμποις ἐγὼ	ik zou niet door jouw ijdele woorden
θεοῖσι προσθεῖς ἀμαθίαν φρονεῖν κακῶς.	overtuigd worden zo slecht gezind te zijn
(950-1)	dat ik de goden dwaasheid toeschrijf.
[μισθὸς γὰρ οὗτός ἐστιν ἀνδρὶ δυσσεβεῖ.]	want dat is de straf voor een goddeloze man.
(1050)	

De Bode veroordeelt dit misplaatste vertrouwen van Theseus wanneer hij in het bodeverhaal (1153-1267) zegt:

ἀτὰρ τοσοῦτόν γ' οὐ δυνήσομαί ποτε,	maar ik zal nooit tot zoiets in staat zijn,
τὸν σὸν πιθέσθαι παῖδ' ὅπως ἐστὶν κακός,	te geloven dat uw zoon slecht is,
οὐδ' εἰ γυναικῶν πᾶν κρεμασθεῖη γένος	ook niet als het hele geslacht der vrouwen
	zou worden opgehangen
καὶ τὴν ἐν Ἰδίῃ γραμμάτων πλήσειέ τις	en een pijnbos op de Ida vult met brieven:
πεύκη· ἐπεὶ νιν ἐσθλὸν ὄντ' ἐπίσταμαι.	aangezien ik weet dat hij goed is.
(1250-4)	

Wanneer Theseus echter op zijn overhaaste en onterechte vervloeking wordt gewezen door Artemis, komt hij terug op zijn woorden en erkent de goedheid van Hippolytus: οἴμοι φρενὸς σῆς εὐσεβοῦς τε κἀγαθῆς 'ach, jouw goddelijke en goede hart!' (1454).

Artemis komt op het eind van de tragedie op het toneel en zij steunt haar dienaar.¹¹

⁹ Volgens Devereux vertrouwt Phaedra Hippolytus niet (689) en vindt ze zijn toegeëigende deugden niets waard (728). (1985), 97.

¹⁰ Dit thema van de feilbaarheid van gesproken woorden en de kracht van stiltes wordt uitgediept door Morwood, *The Plays of Euripides* (2004), 20-4 en door Wright, *The Tragedian as Critic* (2010), 178-9).

¹¹ Mills contrasteert dit met de spot dit Hippolytus te horen krijgt in regels 731 en 949. (2002), 72.

Ze onderstreept de vrome kuisheid van de jongeman die in de rest van de tragedie door de andere karakters als goddeloos is bestempeld. Artemis spreekt tot Theseus:

παῖδ' οὐχ ὀσίως σὸν ἀποκτείνας	je hebt je zoon op goddeloze wijze gedood.
ψεύδεσι μύθοις ἀλόχου πεισθεὶς	overtuigd van onheldere dingen door
ἀφανῆ;	de leugenachtige woorden van je vrouw.
(1287-9)	
ἄνδρα πάντων φίλτατον βροτῶν ἐμοὶ	de man is van alle stervelingen het meest
(1333)	geliefd aan mij

Artemis richt zich ook tot Hippolytus zelf (1389-1430). Hoewel hij haar niet kan zien, spreken ze met elkaar en dankzij haar interventie kan Hippolytus tevreden - dichtbij de godin van zijn dromen, rein van naam en lichaam, erkend door zijn vader - sterven.

Conclusie

De meningen over Hippolytus zijn verdeeld: is hij de vrome en kuis man die hij in zichzelf ziet? Of is hij de arrogant en eigenwijze jongen die anderen van hem maken? Mills gaat hier op in, ze bespreekt de twee beelden van de vroomheid van Hippolytus: positief en negatief. Zijn karakter is zowel slecht als goed.¹²

Hippolytus vertaalt zijn kuisheid naar vroomheid. Hippolytus' kuis opoffering is echter makkelijker in verbinding te brengen met het christelijke celibaat dan met het Griekse polytheïsme.¹³ Zijn kuisheid wordt bevestigd door zijn omgeving. Aphrodite en de Dienaar waarschuwen hem echter voor *hubris*, wat zijn vroomheid onderuit haalt.

De vrouwenhaat van Hippolytus komt duidelijk naar voren. Zo mag de Voedster hem niet eens aanraken, hij moet niets weten van zijn stiefmoeder, verwerpt Aphrodite vanwege de onzuiverheid van liefde. De enige 'vrouw' met wie Hippolytus wel een band voelt is de godin Artemis.

Euripides geeft Hippolytus prachtige woorden om zijn haat en later zijn verdediging te uiten. Opvallend genoeg krijgt Hippolytus met zijn mooie woorden in beide monologen zijn standpunt niet uitgelegd, zijn haat blijft onverklaard en hij wordt toch de dood ingestuurd.

Hippolytus wordt vanwege zijn starheid de 'slechterik' van het eerste deel van de

¹² Over dualiteit in de plot zie Mills (2002), 48.

¹³ Mills (2002), 65.

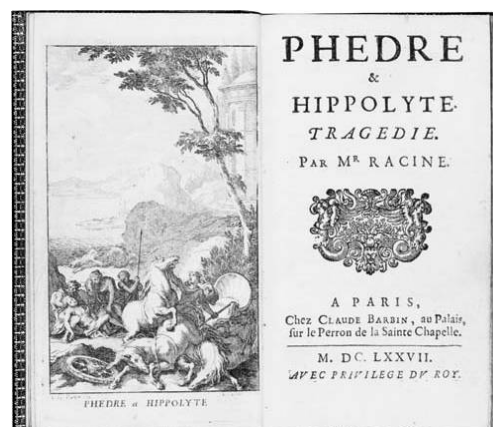
tragedie, tot en met de dood van Phaedra. Het tweede deel, vanaf de opkomst van Theseus, maakt van Hippolytus een tragische held. Hij is de man die vasthoudt aan zijn waarden, aan zijn identiteit. Of zoals Halleran het zegt: Hippolytus is star maar daarin indrukwekkend.¹⁴ Hij houdt zijn eed in stand ook al betekent het zijn dood. Aan de andere kant is het ook zijn starheid die Phaedra tot zelfmoord drijft en zijn eigen dood betekent.

Volgens Mills distantieert Hippolytus zich van zijn cultuur, hij zet zich af tegen sociale verwachtingen en hierdoor verheft hij zich boven de mensen.¹⁵ Hippolytus leeft volgens zijn eigen normen en waarden en heeft geen oog voor die van zijn omgeving. Dit egoïsme verklaart misschien ook zijn buitenproportionele woede jegens vrouwen.

Hippolytus wordt van meerdere kanten negatief geportretteerd. Toch eindigt zijn leven in zekere zin positief. De deugd die hij zelf zoveel nadruk heeft gegeven, krijgt erkenning. Zowel Artemis als zijn vader Theseus zien de vroomheid jegens Artemis en de onverstoornis van zijn deugd in. Dankzij Artemis verzoent hij zich met zijn vader en kan hij vredig sterven.

Het einde van zowel Hippolytus als *Hippolytus* maakt Euripides' karakter een 'flat character'.¹⁶ Vanaf het begin ziet Hippolytus zichzelf als een pure, kuise, vrome jongeman. Deze gedachte blijft tot zijn eind aan toe in stand, in dit opzicht maakt zijn karakter geen tot weinig progressie, wat een voorwaarde is voor een 'round character'.¹⁷ Om Hippolytus samen te vatten: zijn bedoelingen zijn goed, maar hij is te fel in zijn overtuiging.¹⁸

3. Phedre & Hippolyte 1677 - Jean Racine

¹⁴ Halleran (1995), 39.

¹⁵ Mills (2002), 66-8.

¹⁶ Ook Morwood geeft aan dat Hippolytus nauwelijks vooruit komt in zijn ontwikkeling. Morwood (2004), 21.

¹⁷ Forster schrijft over de kenmerken van de roman, als omschrijving van 'flat characters' zegt hij: 'In their purest form they are constructed round a single idea or quality'. In contrast met een 'round character', deze wordt uitgediept in een vertelling. Forster (2005), 103-18.

¹⁸ Kovacs (1995), 118.

Phaedra volgens Euripides

Het belangrijkste kenmerk van Phaedra is haar innerlijke strijd: moet ze wel of niet toegeven aan de liefde, gaat ze haar gevoel achterna of voegt ze zich naar de passieve deugzaamheid die van haar verwacht werd. Het is een morele kwestie die heel typerend is voor de Griekse 'shame culture'.¹⁹

Net als bij de bespreking van Hippolytus kunnen we in de karakteromschrijving van Phaedra een tweedeling maken tussen intern en extern: wat Phaedra voelt en hoe ze gezien wordt. Wel is er een opvallend verschil. Waar Hippolytus wel bewust lijkt van het beeld dat anderen van hem hebben, doet hij in zijn handelingen verder niet veel met die wetenschap. Euripides' Phaedra is een karakter dat zich heel erg bewust is van haar omgeving en wat die van haar vindt of zou kunnen vinden.

Intern

De scènes die ons het meeste leren over het gevoel van Phaedra zijn de scènes van haar opkomst (176-266), de dialoog met de Voedster, de monoloog waarin ze eindelijk het achterste van haar tong laat zien (373-430) en de onthulling aan Hippolytus met de gevolgen daarvan (600-720).

Rond versregel 170 wordt Phaedra door de Voedster ten tonele gevoerd. Zij begint dertig regels later te spreken over het verlangen de weide in te trekken (208-11), de bergen in (215-22) en ze roept Artemis aan (228-31).²⁰ De oplettende lezer ziet hier de eerste verwijzingen naar Hippolytus, de vrije Artemis-vererende jager. Voor haar omgeving is dit verlangen echter nog niet te plaatsen en ook Phaedra zelf schrikt terug van haar 'manie':

δύστηνος ἐγώ, τί ποτ' εἰργασάμην;	ongelukkige ik, wat heb ik nu gedaan?
ποῖ παρεπλάγχθην γνώμης ἀγαθῆς;	waarheen ben ik afgedwaald vanaf (het pad van) goed verstand? Ik raasde,
ἐμάνην, ἔπεσον δαίμονος ἄτηι.	een godheid sloeg mij met verbijstering.

(239-41)

De woorden van Phaedra zijn helder: ze is zichzelf niet, ziek, vervalt tot razernij en is dan weer bij zinnen, vol schaamte over haar woorden. De band tussen Phaedra en haar voedster

¹⁹ Enige verheldering over de 'shame culture' is te vinden in de paragraaf 'Hippolytus Extern'.

²⁰ Dat Phaedra zich in de natuur bij Hippolytus wil voegen ziet Roisman als een verwijzing naar seksueel samen zijn. (2005), 76.

is er een van vertrouwen, dat valt op te maken uit de openhartigheid waarmee Phaedra de Voedster op de hoogte stelt van haar ongeluk.²¹

De reden van haar ellende is echter een ander verhaal. Dat is iets waar de Voedster zeventig versregels (288-350) ondervraging voor nodig heeft om te achterhalen:

Φα. φίλος μ' ἀπόλλυσ' οὐχ ἔκουσαν οὐχ ἐκῶν.	een vriend vernietigt mij, ik niet opzettelijk, hij niet opzettelijk
Τρ. Θησεύς τιν' ἡμάρτηκεν ἐς σ' ἁμαρτίαν;	Heeft Theseus jou enig kwaad aangedaan?
Φα. μὴ δρῶσ' ἔγωγ' ἐκεῖνον ὀφθείην κακῶς.	moge ik nooit gezien worden, terwijl ik hem kwaad doe.
Τρ. τί γὰρ τὸ δεινὸν τοῦθ' ὃ σ' ἐξαίρει θανεῖν;	maar wat is dan het verschrikkelijke waardoor jij kiest te sterven?
Φα. ἔα μ' ἁμαρτεῖν (319-23)	laat mij zondigen

Phaedra wil niemand in haar zonde betrekken. Roisman en Mills zien echter een andere reden voor haar terughoudendheid: Phaedra geeft tergend weinig, maar net genoeg informatie om de Voedster nieuwsgierig te houden.²²

Phaedra zit al langer met haar gevoelens en de mogelijke gevolgen daarvan en heeft de tijd gehad erover na te denken. Dit blijkt uit haar monoloog (373-430), wanneer ze uitlegt hoe ze heeft geprobeerd haar liefde tegen te gaan: ze begon σιγᾶν τήνδε καὶ κρύπτειν νόσον· 'de ziekte te verzwijgen en te verbergen' (394), vervolgens probeerde ze haar verstand boven haar gevoel te zetten (398-9), toen dat niet werkte, vatte ze het plan op te sterven (400-3).²³ De monoloog geeft ook aandacht aan de schande, wat ook schande brengt aan haar man en kinderen, wanneer haar zonde ontdekt zal worden.

ἐμοὶ γὰρ εἴη μήτε λανθάνειν καλὰ	moge mijn goedheid niet verborgen zijn en
μήτ' αἰσχρὰ δρώσηι μάρτυρας πολλοὺς ἔχειν.	mijn schanddaden niet vele getuigen hebben.
(403-4)	

²¹ In dit kader is het wel opvallend dat juist de Voedster, degene die het dichtst bij Phaedra staat, niet weet waar ze mee worstelt. Roisman ziet dit als een aanwijzing voor Phaedra's doelbewuste bedrieglijkheid (2005), 74.

²² Mills (2002), 54 en Roisman (2005), 74.

²³ Dit laatste punt ziet Roisman als een doelbewuste manier om de Voedster ertoe te brengen Phaedra's kant te kiezen in het dilemma van haar onbetamelijke liefde (2005), 78.

De paniek slaat toe wanneer Phaedra's grootste angst uitkomt (596-7):²⁴ de Voedster heeft haar geheim (de liefde voor Hippolytus) geopenbaard. Nu richt ze haar woede op de goed bedoelende Voedster:

ὦ παγκακίστη καὶ φίλων διαφθορεῦ,
οἶ' εἰργάσω με. Ζεὺς σε γεννήτωρ ἐμὸς
πρόρριζον ἐκτρίψειεν οὐτάσας πυρί.
(682-4)

meest doorslechte en vernietiger van
vrienden, wat heb je me aangedaan! Moge
Zeus, mijn voortbrenger, jou tot de wortel
uitroeien, door je met vuur te treffen.

Haar liefde wordt ruw afgewezen en ze wordt kwetsbaar voor schande, dit maakt dat ze zichzelf verhangt.²⁵ Phaedra's laatste gesproken woorden, geven ons de aanwijzing dat ze een plan heeft om haar eer en daarbij die van haar kinderen, man en familie te redden.

πικροῦ δ' ἔρωτος ἤσσηθήσομαι.
ἀτὰρ κακόν γε χᾶτέρωι γενήσομαι
θανοῦσ', ἴν' εἰδῆι μὴ 'πὶ τοῖς ἐμοῖς κακοῖς
ύψηλὸς εἶναι· τῆς νόσου δὲ τῆσδέ μοι
κοινηῖ μετασχών σωφρονεῖν μαθήσεται.
(708-31)

Ik zal worden overwonnen door bittere liefde.
maar mijn sterven zal voor een ander een
ramp worden, zodat hij leert niet te juichen
om mijn ellende: wanneer hij
gemeenschappelijk deelt in mijn ziekte,
zal hij leren verstandig te zijn.

Haar laatste geschreven woorden vormen een valse beschuldiging van aanranding aan het adres van Hippolytus. Bij deze laatste handeling begaat ze een ondeugd die ze de tijd ervoor heeft proberen te voorkomen.²⁶

²⁴ Dit is een van de argumenten die Mills aanhaalt om duidelijk te maken dat Phaedra positief is geportretteerd door Euripides: ze pleegt zelfmoord en brengt daarbij Hippolytus ten onder, pas als de Voedster haar verraden heeft (2002), 50.

²⁵ Van Hooff ziet zowel *dolor* als *pudor* als de *causae moriendi* voor Phaedra (1990), 129 + 146.

²⁶ Kovacs (1995), 118-9 en Mills (2002), 60 noemen beide Phaedra's angst voor onthulling door Hippolytus als reden voor beschuldiging.

Extern

In de deze paragraaf zal ik kijken naar de verschillende reacties die Phaedra krijgt gedurende haar tijd op het podium. Het beeld dat haar tegenspelers van haar krijgen komt namelijk voort uit de reactie die ze bij hen uitlokt. Vooral de woorden van de Voedster leren ons veel over Phaedra, ook Theseus geeft ons inzicht.

Nog voordat Phaedra ten tonele verschijnt weten we dankzij het eerste koorlied en de woorden van de Voedster het volgende over haar: ze is ziek (131-4), ze is gestopt met eten (135-6) en het is vanwege een of ander verdriet dat ze in deze toestand verkeert (136-40).

Zoals in de vorige paragraaf besproken begint Phaedra te fantaseren over hoe ze over de velden wil trekken, dit zijn fantasieën die de Voedster direct bestempelt als 'παράφρων' (krankzinnig, 232).

De reden van haar razernij blijft vooralsnog verhult, uiteindelijk komt de Voedster achter de waarheid: Phaedra is verliefd op haar stiefzoon, Hippolytus. De reactie van zowel de voedster als het Koor is geschrokken (353-72). Wanneer ze echter over de eerste schok heen is, begint de Voedster haar meesteres te overtuigen dat ze haar liefde moet nastreven om geluk te krijgen (433-97). Haar woorden hebben de gewenste uitwerking, Phaedra wordt aan het wankelen gebracht en wanneer de Voedster op de proppen komt met een 'φίλτρα θελκτήρια ἔρωτος' ('een betoverend middel van liefde', 509), laat Phaedra haar - ondanks een naar voor gevoel - het paleis ingaan.

Nergens in de tragedie spreken Phaedra en Hippolytus met elkaar. Euripides maakt zo de tragedie des te wranger: de twee hoofdpersonages maken keuzes gebaseerd op hun veronderstellingen en dat maakt dat ze zichzelf ten gronde richten. Er is veel debat over de vraag of Phaedra Hippolytus' tirade tegen vrouwen (616-77) aanhoort of af is.²⁷ Als ze aanwezig is, maakt dit het wrange van de tragedie nog sterker, in ieder geval voor Phaedra die alle hoop op een rooskleurige afloop verliest.

Phaedra gaat na versregel 732 het paleis in om zich daar te verhangen. Dit schreeuwt de Voedster ons toe (776) en wordt met geklaag ontvangen door het Koor. Deze rouw wordt doorgezet door Theseus wanneer hij opkomt, zijn liefde voor Phaedra blijkt oprecht (817-33 en 836-51):

²⁷ Halleran beargumenteert dat Phaedra op moet zijn (1995), 202-3. Kovacs denkt dat ze af is (1995), 182a. En Willink bespreekt in *Phaedra and 'Chorus' in Euripides' "Hippolytus"* dat Phaedra wel degelijk op is en ze zich verborgen houdt in het Koor (2006) 13-9.

...ὦ τλάμων,

τῆς σῆς στερηθεὶς φιλάτης ὀμιλίας·
ἀπώλεσας γὰρ μᾶλλον ἢ κατέφθισο.

(837-9)

...ach rampzalige ik,

beroofd van jouw liefste gezelschap: je hebt
eerder mij omgebracht dan dat jij te gronde ging

Theseus trekt de aanklacht tegen zijn zoon nergens in twijfel, hij heeft oprecht van zijn vrouw gehouden en prijst haar deugd. Pas als Artemis hem wijst op de leugen, ziet Theseus het bedrog van Phaedra in.

..τῆς γὰρ ἐχθίστης θεῶν

ἡμῖν ὅσαισι παρθένειος ἡδονῆ

δηχθεῖσα κέντροις παιδὸς ἠράσθη σέθεν·

γνώμη δὲ νικᾶν τὴν Κύπριν πειρωμένη

τροφοῦ διώλετ' οὐχ ἔκοῦσα μηχαναῖς,

ἢ σῶι δι' ὄρκων παιδὶ σημαίνει νόσον.

(1301-6)

want zij werd door de prikkels van de meest door ons,

die behagen scheppen in maagdelijkheid, gehate van

de goden gestoken en werd verliefd op jouw zoon:

In een poging Aphrodite te overwinnen met verstand,

kwam ze niet vrijwillig om door list van de voedster,

die jouw zoon onder ede de ziekte bekend maakte.

ἢ δ' εἰς ἔλεγχον μὴ πέσει φοβουμένη

ψευδεῖς γραφὰς ἔγραψε καὶ διώλεσεν

δόλοισι σὸν παῖδ'

(1309-11)

Maar zij, vrezend dat ze zou vallen door opspraak

schreef de leugenachtige woorden en vernietigde

door listen je zoon

Wel benadrukt Artemis dat Phaedra niet helemaal verantwoordelijk was voor haar daden: Aphrodite wordt aangewezen als de agressor van de tragedie. Artemis gaat zelfs nog zo ver dat ze eer verleent aan de liefde van Phaedra:

κοῦκ ἀνώνυμος πεσῶν

ἔρωσ ὁ Φαίδρας ἐς σὲ σιγηθήσεται.

(1429-30)

en niet zal de liefde van Phaedra

voor jou naamloos verzwegen wegvallen.

Conclusie

Afgaande op deze fragmenten uit *Hippolytus* kunnen we over het karakter van Phaedra het volgende concluderen. Phaedra is zich bewust van de ongepastheid van haar liefde voor haar stiefzoon.²⁸ Ook de Voedster en het Koor reageren geschrokken als ze de reden van Phaedra's razernij horen. Toch weet de Voedster ook de positieve kant van de situatie woorden te geven.

Phaedra probeert haar lot tegen te gaan. Net als vele andere tragische helden moet ze echter het onderspit delven. Het is een lot dat Phaedra in het bloed zit. De tragedie zit vol verwijzingen naar haar Kretenzische afkomst en vooral naar haar moeder, die de Minotaurus ter wereld bracht.²⁹

De vraag of Phaedra een sympathiek karakter is, is natuurlijk subjectief. Wel kunnen we hierover zeggen dat Euripides net als bij het karakter van Hippolytus er goed in is geslaagd dit in het midden te laten. Hippolytus laat een obsessie met kuisheid zien. Op ongeveer dezelfde wijze heeft Phaedra een obsessie met haar eer.³⁰ De Oudgriekse 'shame culture' speelt hier een sterke rol in.

4. Hippolyte et Aricie 1733 - Jean-Phillipe Rameau

²⁸ Hoewel deze band er niet een van het bloed is, is deze liefde zeker zolang Theseus in leven is een taboe.

²⁹ Halleran (1995), 40 verwijst naar vs. 337-41, 372, 719, 752.

³⁰ Mills somt de verwijzingen die Phaedra zelf maakt op: 250, 329, 355, 365, 817, 823, 846, etc. (2002), 54.

Er bestaat discussie over de deugdzaamheid en oprechtheid van Phaedra. Mills bijvoorbeeld leest in het karakter een oprechte liefdesrazernij en schaamte. Tevens lijkt de Voedster een sterk sturende rol te hebben in de handelingen van Phaedra.³¹ Ook de andere karakters benoemen wel ergens dat ze een goed mens is.³² Aan de andere kant leest onder andere Roisman een doelbewust sluwe Phaedra in *Hippolytus*. Zo blijft Phaedra in grote mate rationeel in zowel haar monologen als dialogen. Ook blijft ze zich zeer bewust van eventuele gevolgen van haar daden, haar liefde maakt in dit opzicht niet dat ze zichzelf verliest.³³ Het lijkt vreemd dat Phaedra zo gemakkelijk meegaat in de uitweg die de Voedster biedt, terwijl ze kort daarvoor nog zoveel twijfel uitte. Van Hooff biedt ons een argument dat Phaedra inderdaad de Voedster probeert te bespelen.³⁴

Aphrodite is de godin die zelf de verantwoording aflegt over het verloop van de tragedie, ook Artemis roept haar ter verantwoording voor de tragische gebeurtenissen. Toch kan de tragedie ook gelezen worden zonder de invloed van de goden.³⁵ De tragedie wordt tragisch voornamelijk vanwege alle misvattingen die tussen de karakters bestaan.³⁶

³¹ Mills (2002), 54-5.

³² Halleran noemt als voorbeelden de versregels: 47-8, 1300-6, 358-9 en 1034-5. (1995), 40.

³³ Roisman (2005), 79.

³⁴ Hij noemt de *inedia* (uithongering) die Phaedra toepast meer een kreet om aandacht dan een praktische manier van zelfdoding. Van Hooff (1990), 65.

³⁵ Euripides beschrijft in dit opzicht een psychologische verwickeling *avant la lettre* volgens Morwood (2004), 23 en Mills (2002), 55.

³⁶ Onder andere omschreven door Mills (2002), 81.

Hoofdstuk 2

Seneca's *Phaedra*

Na de karakteromschrijvingen van de twee hoofdpersonages in de woorden van Euripides komt in dit hoofdstuk de tragedie *Phaedra* van Seneca aan bod.³⁷

Phaedra opent met Hippolytus, zoon van de koning van Athene en een Amazone, die op jacht gaat. Hij staat bekend om zijn afkeer van de slechtheid van de mens en zijn haat jegens vrouwen. In het wilde jachtgebied van Diana vind hij vrede. Het titelpersonage is de tweede vrouw van Theseus en dus stiefmoeder van Hippolytus. Ze heeft een onbetamelijke liefde opgevat voor haar stiefzoon en probeert met de hulp van haar Voedster hem voor zich te winnen. Een vrijwel onmogelijke taak, gezien zijn misogynie en kuise aard. Als Phaedra afgewezen en door haar passie gebroken is, biedt de Voedster haar een uitweg. Om Phaedra's eer te herstellen beschuldigen de vrouwen ten overstaan van Theseus en de gehele stad Hippolytus van aanranding. Theseus vervloekt zijn zoon, die vervolgens sterft. Het stuk eindigt met een bekentenis van Phaedra, waarna ze zich in een zwaard werpt en de dood vindt.

Hippolytus volgens Seneca

Evenals in het vorige hoofdstuk zal ik hierop volgend enkele specifieke fragmenten aanhalen om allereerst een karakteromschrijving van Hippolytus volgens Seneca te geven, gevolgd door een karakteromschrijving van Phaedra. Tevens is ook hier een onderscheid gemaakt tussen Hippolytus' eigen gedachten en woorden, dus intern en hoe er over hem gesproken wordt, extern. De vraag hierbij is of deze twee oogpunten overeenkomen of verschillen.

Intern

Seneca geeft veel ruimte aan monologen, een techniek die per definitie veelzeggend is over de gedachtegangen van een karakter. De fragmenten die ik hier dus aanhaal zijn afkomstig uit Hippolytus' openingsmonoloog (1-84), zijn reactie op de Voedster (482-563) en de woede die hij, overigens ook in dialoog, uit richting Phaedra (671-718).

Hippolytus' openingsmonoloog zit vol natuur- en dierenbeschrijvingen. Zeker als

³⁷ De hier aangehouden teksteditie LCL. De inleidingen van Fitch en twee commentaren door Roland Mayer (en Michael Coffey) zullen enige context verzorgen, ondersteund of ontkracht door artikelen van Marc van der Poel en Hanna M. Roisman.

eerste woorden van de tragedie legt dit direct nadruk op de passie die Hippolytus heeft voor de jacht en het leven in de natuur.³⁸

Ades en comiti, diua uirago, cuius regno pars terrarum secreta uacat, cuius certis petitur telis fera quae gelidum potat Araxen ³⁹	Vooruit kom bij je vriend, goddelijke heldin, voor wier rijk het afgezonderde deel van landen leeg staat, door wiens trefzekere wapens wordt gevonden een wild dier, dat de koele Araxes drinkt.
---	--

(54-8)

Deze aanroep is gericht tot Diana, de godin van de jacht: zij zal het gezelschap voeren naar onbewoonde gebieden. Het rijk van de godin krijgt elders in *Phaedra* meer betekenis. Wanneer Hippolytus na de liefdesverklaring van Phaedra wegvlucht naar de bossen: 718 *tantum expiarit sceleris. o siluae, o ferae!* 'bevrijdt (me) van een zo grote misdaad. O bossen, o wilde dieren!'. Hippolytus ziet de bossen als een toevluchtsoord.

Hoewel deze openingsmonoloog klinkt alsof Hippolytus niets hoeft te weten van de menselijke gemeenschap, is hij niet onverschillig voor zijn omgeving. Hippolytus uit zijn zorgen uit over de Voedster, Phaedra en zijn halfbroers (431-4).

De meeste informatie over zichzelf geeft Hippolytus in de monoloog in reactie op de Voedster's poging zijn liefde en lust aan te wakkeren (482-578). Hij wijdt uit over zijn sterke verbondenheid met de natuur, zijn afkeer van de mens en het kwaad dat ze elkaar aandoen; ook komt in deze monoloog zijn haat jegens de vrouw goed naar voren.

a fratre frater, dextera nati parens cecidit, maritus coniugis ferro iacet perimuntque fetus impiae matres suos; taceo nouercas: mitius nil est feris.	broer is door broer, ouder door de hand van de zoon gedood, echtgenoot ligt door het zwaard van de echtgenote en goddeloze moeders doden hun eigen kinderen; Ik zwijg over stiefmoeders: niets is milder dan wilde dieren.
---	---

³⁸ Mayer (2002), 37.

³⁹ *Diva virago* is een aanduiding voor een godin die zich bezighoudt met mannelijke activiteiten. Coffey en Mayer (1990), 94.

Sed dux malorum femina.⁴⁰

(555-9)

Het karakter van Hippolytus wordt in het tweede bedrijf uitgediept. In reactie op Phaedra's liefdesverklaring aan Hippolytus ontsteekt de jongeman in woede (671-97).

in me tona, me fige, me uelox cremet
transactus ignis: sum nocens, merui mori:

placui nouercae. dignus en stupris ego?

scelerique tanto uisus ego solus tibi
materia facilis? hoc meus meruit rigor?

o scelere uincens omne femineum genus,
o maius ausa matre monstifera malum

...

scelusque matris arguit uultu truci
ambiguus infans--ille te uenter tulit.

(682-8, 692-3)

Maar leider van het kwaad is de vrouw.

donder tegen me, tref me, laat snel en
doordringend vuur me branden: ik ben
schuldig, ik heb het verdiend te sterven:

ik heb mijn stiefmoeder behaagd.

kom nou, ben ik ontucht waardig?

leek alleen ik voor jou makkelijk materiaal
voor zo'n grote misdaad? Heeft mijn
onbuigzaamheid dit verdiend? o, elke soort

vrouwen overwinnend door je misdaad,
o, groter kwaad dan je monstervoorbrengende

ma heb je gedurfd, slechter dan je moeder!

en het kind van dubbele aard toonde de
misdad van de moeder door zijn woeste
gezicht -- Dat is de baarmoeder die jou
heeft gebaard.

Uit dit citaat blijkt niet alleen de woede van Hippolytus. Ook ziet hij zichzelf - vreemd genoeg - als medeschuldig aan Phaedra's fout en verfoeit vervolgens haar moeder, Pasiphae.⁴¹

De haat jegens vrouwen en de voorliefde voor de ongerepte natuur verhouden zich goed tot het feit dat Hippolytus kuis is. Het is iets waar hij veel waarde aan hecht en wat hij behouden wil:

Procul impudicos corpore a casto amoue

tactus--quid hoc est? etiam in amplexus ruit?

Houd je onbeschaamde aanraking ver
weg van mijn kuisse lichaam - wat is dit?

Ze stort zich zelfs in mijn omarming?

⁴⁰ *Fetus* kan Hippolytus ook zeker verwijzen naar een foetus, hij heeft het dan dus over abortus. Coffey en Mayer (1990), 141.

⁴¹ Volgens de mythe heeft zij de schande in gang gezet toen zij een stier beminde. Mayer (2002), 40.

stringatur ensis, merita supplicia exigit.⁴²
(704-6)

laat het zwaard getrokken worden en
verdiende straf opeisen.

Vanwege dit streven naar puurheid houdt Hippolytus uiteindelijk toch zijn zwaard schoon, ondanks het feit dat Phaedra volgens hem wel degelijk straf verdient.

De volgende paragraaf zet dit beeld dat Hippolytus van zichzelf verwoordt naast het beeld dat de tegenspelers van Hippolytus geven.

5. Phaedra 1692 - Jules Dassin

Extern

De twee belangrijkste bronnen voor deze paragraaf zijn de woorden van de Voedster en Theseus.⁴³ Hippolytus gaat na zijn entree-monoloog op jacht en laat het podium in de handen van Phaedra en de Voedster. De Voedster probeert Phaedra aan het verstand te brengen haar liefde voor Hippolytus te laten varen. Ze doet dit onder andere met de volgende woorden:

quis huius animum flectet intractabilem?

wie buigt de onbedwingbare ziel van hem?

exosus omne feminae nomen fugit,

hatend ontvlucht hij alles wat vrouw heet,⁴⁴

⁴² Hoewel de jongeman uiteindelijk wegrent, is zijn eerste reactie - een ongewapende vrouw willen doodsteken - ontstellend. Coffey en Mayer (1990), 153.

⁴³ Phaedra's woorden zijn voornamelijk gekleurd door haar liefde, daarom is hier gekozen voor meer objectieve fragmenten van de Voedster en Theseus.

⁴⁴ *Omne feminae nomen fugit* vertaald naar het commentaar van Coffey en Mayer (1990), 112.

immitis annos caelibitatis dicat,
conubia uitat: genus Amazonium scias.
(229-32)

hij zegt de onrijpe jaren toe aan een kuis leven
hij gaat het huwelijk uit de weg: zo kun je
zijn afkomst van de Amazonen zien.

Het beeld dat de Voedster van hem schetst komt overeen met de omschrijving die Hippolytus zichzelf geeft.⁴⁵

In de woorden die de Voedster aanwendt om Hippolytus warm te maken voor Phaedra, omschrijft ze hoe jongens van zijn leeftijd bezig zijn het plezier van de liefde, Hippolytus is dat niet:

nunc facile pectus, grata nunc iuueni Venus:
...
propria descripsit deus⁴⁶
officia et aeuum per suos ducit gradus:
laetitia iuuenem, frons decet tristis senem.

nu is je hart toegankelijk, nu is Venus
bekoorlijk aan een jongeman. god heeft
(ieder) eigen plichten voorgeschreven
en leidt het leven langs zijn (eigen) fasen:
vreugde past een jongeman, een droef
gezicht een oude man. Waarom beteugel

Quid te coerces et necas rectam indolem?
...
truculentus et siluester ac uitae inscius
tristem iuuentam Venere deserta coles?
(447, 451-4, 461-2)

je jezelf en beteugel je jouw juiste
natuurlijke aard?

barse bosbewoner, onwetend over het
leven, leef je een droeve jeugd,
nadat je Venus hebt verlaten?

Een stuk verderop in de tragedie stellen Phaedra en de Voedster de teruggekeerde Theseus op de hoogte van de zogenaamde aanranding door Hippolytus. Het is opvallend dat Theseus de beschuldiging direct gelooft. Dit zegt natuurlijk iets over het temperamentvolle karakter van Theseus, maar het geeft ook een nieuwe dimensie aan het belang van Hippolytus' afkomst. We wisten al dat zijn voorliefde voor de wilde natuur overeenkomt met de leefstijl van de Amazonen.⁴⁷ Theseus noemt zijn zoon net als de Amazonen hypocriet (909-22). Zij houden mannen af, maar als er behoefte naar is nemen ze

⁴⁵ Mayer (2002), 47: Seneca legt niet alleen nadruk op onschuldige natuur via Hippolytus, maar
blijkbaar ook via de andere karakters.

⁴⁶ *Deus* is hier synoniem voor natuur. Coffey en Mayer (1990), 132.

⁴⁷ Er is veel geschreven over de mogelijke betekenis van de Amazone in Hippolytus. Het is een feit dat
Seneca hier nadruk op legt. Naar Fitch (2002), 437 en Mayer (2002), 41.

een man (seksueel). Zo ook behandelt Hippolytus vrouwen, in de ogen van Theseus.

Het karakter van Hippolytus krijgt uit een andere hoek nog een positieve wending. De Bode, die verhaalt over de manier waarop de jongeman om zijn leven is gekomen, benadrukt hoe Hippolytus (1054): *solus immunis metu* 'als enige onaangedaan door angst', handelde in doodsgevaar.⁴⁸ Andere lof komt van Phaedra en later ook van Theseus: zij benoemen zijn schoonheid (645-665 en 1269-70).

Ondanks - of misschien juist door - zijn directe veroordeling, voelt Theseus direct na het bericht van de Bode het verdriet om de dood van zijn zoon:

...O nimium potens	O al te machtige natuur, met zo'n sterke
quanto parentes sanguinis uinclo tenes	band van bloed houd jij je ouders vast!
natura! quam te colimus inuiti quoque!	hoezeer wij jou vereren zelfs tegen onze wil!
occidere uolui noxium, amissum fleo.	omwille van zijn schuld, wilde ik hem
(1114-7)	doden, nu hij verloren is, huil ik.

Phaedra voegt zich vervolgens bij de rouwklacht van Theseus. Na haar bekentenis en zelfmoord, blijft er voor Theseus niets over dan in een gevoel van schuld en onmacht zijn zoon de laatste eer van een begrafenis te bieden (1201-78).

Conclusie

Hippolytus geeft een helder beeld van zichzelf, hij legt uit waarom het leven in de natuur dat hij nastreeft verkieslijk is boven het achterbakse leven van mensen en vrouwen. Hij heeft een passie voor de jacht, natuur en dieren. Ze bieden hem puurheid en onschuld die hij niet vindt in de menselijke samenleving. Of zoals Fitch het uitdrukt, Hippolytus' aversie tegen de stad verklaart zijn voorliefde voor zijn ontsnapping in natuur, hij wil weg van mensen en hun corruptie.⁴⁹ Zijn vrouwenhaat hangt hiermee samen. Hippolytus ziet vrouwen als oorzaak van ellende in de wereld, waar de natuur volgens hem vrij van is.

Hoewel Hippolytus' hart afstand heeft genomen van sociale omgang (met vrouwen), neemt hij fysiek geen afstand. Zo converseert hij met de Voedster en respecteert hij de familieband die hij heeft met Phaedra, hij ziet haar als (sociale) moeder.⁵⁰

De taal van Hippolytus is zelfverzekerd. Hij is star in zijn emoties: Hippolytus weet

⁴⁸ Dit gegeven maakt van Hippolytus een dappere en zelfverzekerde jongeman. Mayer (2002), 56.

⁴⁹ Fitch (2002), 439.

⁵⁰ Over de omgang met Phaedra meer onder 'Phaedra Extern'.

wat hij wil en wat niet. Er ontstaat een barst in zijn onbewogen en poëtische verhaal wanneer Phaedra hem durft te beledigen met een verzoek tot liefde. Of de woede een overdreven reactie is of niet is een punt van discussie.⁵¹ Dat Phaedra hem vervolgens aanraakt voelt voor hem als aanranding, ze bezoedelt (potentieel) zijn kuisheid. Om puur, vrij van schuld, te blijven houdt hij ook zijn zwaard schoon en vlucht weg de ongerepte natuur in.⁵²

Phaedra en de Voedster zijn ervan op de hoogte dat Hippolytus een vrouwenhatende jachtfanaat is. Zijn onthouding van het sociale leven wordt door de Voedster als vreemd bestempeld.⁵³

Dat hij de zoon van een Amazone is, verklaart zijn voorliefde voor het leven in de natuur en geeft Theseus ook een verklaring voor Hippolytus' promiscuïteit.⁵⁴ Als dat beeld is bijgesteld erkent Theseus de pure (schoonheid en) onschuld van zijn zoon.

Hippolytus is een slachtoffer. Volgens onder andere Mayer is hij slachtoffer van de slechtheid van Phaedra.⁵⁵ In dit opzicht had zijn leven gered kunnen worden door de voorzienigheid van een goddelijke orde. Aangezien deze afwezig blijkt in *Phaedra* gaat Hippolytus ten onder.⁵⁶ Niet iedereen ziet dezelfde passieve slachtoffer rol in dit karakter, zo noemt Fitch Hippolytus een tragisch figuur, iemand die verantwoordelijk is voor zijn eigen ondergang.⁵⁷

Phaedra volgens Seneca

Dan volgt hier de karakteromschrijving van Phaedra. De tragiek van deze vrouw schuilt natuurlijk in het lijden door een onmogelijke liefde en hoe ze daarmee om gaat. Deze innerlijke strijd wordt gevoerd tussen verstand en gevoel,⁵⁸ *ratio* en *furor*.⁵⁹

De fragmenten die voor het interne beeld van Phaedra significant zijn, zijn te

⁵¹ Van der Poel zegt hierover, tegen bijv. Mayer in: 'Mijns inziens toont Seneca op geloofwaardige wijze hoe iemand reageert wiens wereld letterlijk ineenstort.' (2008), 312.

⁵² De koppeling tussen ongerepte natuur en vrijheid van schuld legt Mayer uit (2002), 55.

⁵³ Mayer noteert dat de uitgebreide monoloog van Hippolytus uit het tweede bedrijf vreemd is, het is een overdreven en niet passende reactie op de vraag van de Voedster of Hippolytus niet eens de bloemtjes buiten moet zetten. (2002), 38.

⁵⁴ Hoewel dit niets meer is dan een overhaaste reactie van een kwade weduwnaar en onwaar is, is de reactie veelzeggend in de waarde die Seneca hecht aan de invloed van de afkomst van zijn karakters.

⁵⁵ Mayer (2002), 89.

⁵⁶ Zo opteert Fitch (2002), 444.

⁵⁷ Zijn escapisme zet volgens Fitch Hippolytus' ondergang in (2002), 443.

⁵⁸ Zoals Van der Poel aanstipt (2008), 303.

⁵⁹ Roisman geeft heel terecht aan dat *furor* zowel 'madness' als 'raging passion' kan betekenen. (2005), 77.

verdelen in haar openingsmonoloog (85-128), de dialogen die ze voert met de Voedster (177-266) en Hippolytus (589-712) en de bekentenis waarmee ze haar leven eindigt (1159-1200).

6. Phaedra 1962 - Martha Graham Dance Company

Intern

Direct na de openingsmonoloog van Hippolytus krijgt Phaedra van Seneca eveneens gelegenheid zichzelf te introduceren. Ze begint haar relaas met de ongelukkige situatie waar ze zich in bevindt (85-98); haar echtgenoot is weg:

pergit furoris socius, haud illum timor
pudorue tenuit: stupra et illicitos toros
Acheronte in imo quaerit Hippolyti pater.
(96-8)

als bondgenoot in waanzin gaat hij door,
geen enkele angst of schaamte hield hem
tegen: de vader van Hippolytus zoekt in
de diepe Acheron ontucht en
ongoorloofde bedden.⁶⁰

Hier voegt Phaedra aan toe dat ze last heeft van een droefheid die haar rusteloos maakt en ze voelt het verlangen op jacht te gaan (100-14). In dit verlangen herkent Phaedra de fatale liefde van haar moeder Pasiphae.⁶¹ Ze brengt hier de invloed die haar afkomst heeft onder woorden (115-28) en beweert zelfs slechter af te zijn dan haar moeder wier liefde wel werd beantwoord.⁶² Phaedra is zich zeer bewust van de situatie waar ze in bevindt.⁶³

⁶⁰ Dat Theseus een andere vrouw najaagd is geen excuus voor Phaedra's ontrouw, wel wil Seneca het publiek de optie meegeven dat het anders was gelopen als Theseus een trouwe echtgenoot was geweest. Roisman (2005), 75-6.

⁶¹ Fitch verbindt aan deze (h)erkenning van haar afkomst het inzetten van Phaedra's zelfdestructie (2002), 5.

⁶² De levensstijl van Hippolytus verhindert de liefde van Phaedra. Van der Poel (2008), 305-6. Toch lijkt Phaedra te geloven in een goede uitkomst, misschien wel bewust dat dit slechts ijdele hoop is. Roisman (2005), 78.

De stem van haar *ratio* wordt mede door de Voedster onder woorden gebracht. In het gesprek tussen de twee vrouwen (177-266), weet Phaedra ieder verstandig argument van de Voedster tegen het nastreven van haar liefde te pareren.⁶⁴ Wanneer de Voedster haar meesteres begint te smeken (246-9), laat Phaedra haar vastberadenheid los.⁶⁵ De enige optie die haar dan rest is de dood:

...qui regi non uult amor,	moge de liefde die niet geregeerd wil
	worden, overwonnen zijn. Ik zal geenszins
uincatur. haud te, fama, maculari sinam.	toestaan dat je wordt onteerd, reputatie.
haec sola ratio est, unicum effugium mali:	Dit alleen is wijsheid, de enige ontsnapping
uirum sequamur, morte praeuertam nefas.	aan kwaad: laten we mijn man volgen, laat ik
(251-4)	door de dood mijn misdaad voorkomen.

Hoewel de Voedster haar best doet Hippolytus' strenge levenshouding te verzachten ten gunste van Phaedra, blijft hij even negatief over mensen, vrouwen en stiefmoeders.⁶⁶ De dialoog die volgt voert Phaedra zonder voorbedachte rade, ze laat zich door Hippolytus' reacties leiden naar een liefdesverklaring (589-671). Deze impulsieve en twijfelende dialoog is een aanwijzing van haar strijd tussen gevoel en verstand.⁶⁷

Hippolytus duwt haar ruw van zich af, toch blijft ze vasthouden aan haar verlangen terwijl ze zich nogmaals aan zijn voeten werpt (698-703). Uit woede zet Hippolytus zijn zwaard aan haar keel, dit ziet ze als een mogelijkheid aan haar irrationele ongedwongen *furor* (passie) te ontkomen: sterven zal haar rust geven:

sanas furem. maius hoc uoto meo est,	je geneest mijn razen. Dit is groter dan mijn
saluo ut pudore manibus immoriar tuis.	wens, dat ik sterf door jouw handen,
(711-2)	met mijn goede naam intact.

⁶³ Roisman (2005), 77.

⁶⁴ De argumenten van Phaedra zijn echter wel argumenten gebaseerd op blinde hoop, ze is de werkelijkheid uit het oog aan het verliezen. Van der Poel (2008), 306.

⁶⁵ Van der Poel noemt deze plotselinge stemmingswisseling een duidelijk 'teken van het noodlottige innerlijke conflict dat in haar woedt' (2008), 306. Coffey en Mayer vinden de omslag van Phaedra naar zelfmoord heel onverwacht, de omslag is echter nodig om de Voedster aan Phaedra's kant te krijgen. (1990), 115.

⁶⁶ Hier is Phaedra nog niet van op de hoogte als ze bij bewustzijn komt in de armen van haar geliefde (587).

⁶⁷ Dit betogen zowel Fitch (2002), 440 als Van der Poel. (2008), 309-13.

Hippolytus is in paniek weggerend, Phaedra gebroken achterlatend, en de Voedster bedenkt een plan: Hippolytus beschuldigen van aanranding (719-33). Phaedra neemt dit plan over om nog enige eer te herstellen (874) en Hippolytus schande te berokkenen. Phaedra bedient zich van halfslachtige leugens (892) en noemt haar 'aanrander' zelf niet bij name (896) ze wijst hem aan door Theseus Hippolytus' zwaard te tonen.⁶⁸

In de laatste woorden van Phaedra is iedere rationaliteit uit het eerste bedrijf verdwenen.⁶⁹ Ze verwenst Theseus (1159-67) om zich vervolgens tot de overblijfselen van Hippolytus te wenden met een wens met hem samen te zijn in de dood (1168-83). Ze sterft tenslotte met een schuldbekentenis op haar lippen:

<p>Audite, Athenae, tuque, funesta pater peior nouerca: falsa memorauit et nefas, quod ipsa demens pectore insano hauseram, mentita finxi. uana punisti pater, iuuenisque castus crimine incesto iacet, pudicus, insons (1191-6)</p>	<p>Hoort, Athene, en jij, vader, erger dan een verderfelijke stiefmoeder: ik heb leugens verteld en iets onzegbaars dat ik zelf in mijn waanzin diep in mijn krankzinnige hart heb ingedronken liegend verzonnen. Je hebt onware dingen bestraft, vader, en de kuise jongeman ligt door onkuise aanklacht, eerbaar, onschuldig</p>
--	--

Extern

Phaedra weet van zichzelf dat haar liefde onbetamelijk is, toch weerhoudt dit haar niet. In deze paragraaf ga ik kijken of dit beeld dat ze zelf schetst overeenkomt met het beeld dat haar tegenspelers van haar hebben. Zo ziet Phaedra haar afkomst als een feit en een onontkoombaarheid, misschien zelfs als een voorbode voor haar eigen onheil. De Voedster ziet dit als een waarschuwing:⁷⁰

<p>quo, misera, pergis? quid domum infamem aggrauas</p>	<p>waarheen, ongelukkige, ga je voort? waarom bezwaar je het eerloze huis en</p>
---	--

⁶⁸ Mayer noemt dit 'evil resourcefulness' en ziet in deze scène dus een Phaedra die Theseus doelbewust bespeelt. (2002, 46+57).

⁶⁹ Zoals Fitch het verwoordt: geconfronteerd met het lijk van Hippolytus vervalt Phaedra weer in de emotie die ze in het vierde bedrijf onder de duim leek te hebben. (2002), 440.

⁷⁰ Mayer (2002), 40.

superasque matrem? maius est monstro nefas: overtreff je je moeder? Je misdaad is groter
nam monstra fato, moribus scelera imputes.⁷¹ dan haar gruweldaad: want een gruwel valt te
(142-4) wijten aan het lot, een misdaad aan karakter.

Ook de rest van haar indringende argumentatie is een waarschuwing aan Phaedra voor haar incestueuze verlangens (159-76).

Even verderop ventileert Hippolytus tegenover de Voedster zijn misogynie mening, hij legt hierbij een nadruk op stiefmoeders. Dit maakt de situatie voor Phaedra natuurlijk extra wrang. Dezelfde soort ironische pijn treft Phaedra wanneer Hippolytus haar aanspreekt met 'moeder':

Hi. Committe curas auribus, mater, meis.	Hi. Vertrouw je zorgen aan mijn oren toe, moeder. Ph. De naam van moeder is
Ph. Matris superbum est nomen et nimium potens: groots en al te sterk: Een meer nederige	naam past mijn toestand; noem me
nostros humilius nomen affectus decet;	ofwel zuster, Hippolytus, ofwel slavin,
me uel sororem, Hippolyte, uel famulam uoca,	liever slavin: ik zal elke slavernij dragen.
famulamque potius: omne seruitium feram. ⁷²	
(608-12)	

In deze scène lijkt het Phaedra voorspoedig te gaan in haar avances, de onschuldige Hippolytus echter vat al haar (te) subtiele hints anders op en valt tegen haar uit als ze eindelijk duidelijk is. Hippolytus' beeld van vrouwen, namelijk als sluwe bedriegsters, wordt in zijn optiek door Phaedra bevestigd.

Hoewel het Koor bij Seneca minder aandacht krijgt dan gewoon was in Griekse tragedies,⁷³ geeft het Koor in *Phaedra* wel degelijk een mening. Zo bezingt het de schoonheid en deugd van Hippolytus waarbij het de slechte plannen van Phaedra veroordeelt:

Quid sinat inausum feminae praeceptis furor?	Wat zou de riskante razernij van de vrouw onbeproefd laten? Ze beraamt
--	---

⁷¹ Dat de Voedster goed is met woorden laat ze ook hier merken, 142-3 bouwen op naar de algemene wijsheid in 144. Coffey en Mayer (1990), 104.

⁷² Phaedra distantieert zich van de titel 'moeder'. Volgens Coffey en Mayer doet ze dit omdat deze relatie liefde verbiedt. (1990), 145-6. Volgens Roisman is dit een teken dat Phaedra nu echt haar grip op de werkelijkheid aan het verliezen is. (2005), 79.

⁷³ Over Seneca en zijn opvoeringpraktijk zie Fitch (2002), 10-21.

nefanda iuueni crimina insonti apparat.

en scelera! quaerit crine lacerato fidem,
decus omne turbat capitis, umectat genas:

instruitur omni fraude feminea dolus.

(824-8)

duidelijk goddeloze misdaden tegen de
onschuldige jongeling. Zie die misdaden!

Ze zoekt geloof door uitgerukte haren,
elke schoonheid van haar lokken verwacht ze,
ze maakt haar wangen nat: haar list
wordt voorzien van elk bedrog van een
vrouw.

Het feit dat het Koor, dat in tragedies vaak de mening van het publiek helpt vormen,⁷⁴ zich tegen het valse plan van Phaedra uitspreekt, is voor Mayer een reden Phaedra als niet zo onschuldig te bestempelen.⁷⁵

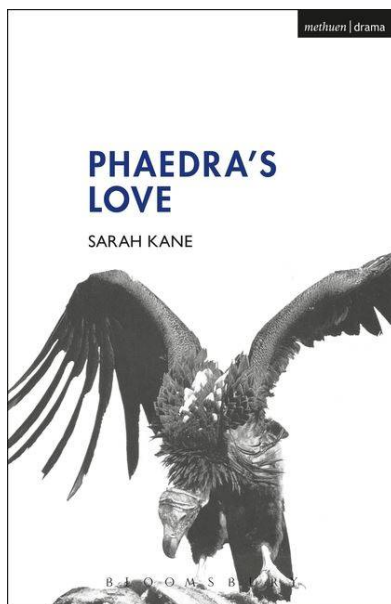
De Voedster vat het plan op Hippolytus aan te klagen, maar Phaedra neemt actief deel in het overtuigen van Theseus. Pas op het einde van de tragedie krijgt Theseus de waarheid te horen, te laat om zich met zijn zoon te kunnen verzoenen. De laatste regels van de tragedie zijn van Theseus en tonen zijn bijgestelde mening over Phaedra:

istam terra defossam premat,
grauisque tellus impio capiti incubet.

(1279-80)

laat de grond op haar, nu ze begraven is,
neerdrukken, en moge de aarde zwaar liggen
op haar goddeloze hoofd.

Theseus gunt haar wel een graf, maar verwijst nog enkel met *istam* naar Phaedra.

7. Phaedra's Love 1996 - Sarah Kane

⁷⁴ Het koor mag gezien worden als een representatie van de samenleving, Fitch (2002), 6.

⁷⁵ Mayer voegt hier het argument aan toe dat Phaedra zelf ook weet dat ze fout zit (vs. 594-9), (2002) 56.

Conclusie

Phaedra weet dat ze is overvallen door een onbetamelijke liefde. Ze is een slachtoffer.⁷⁶ In haar ongelukkige situatie zoekt ze een uitweg. Dus wanneer ze in het stuk verschillende adviezen krijgt aangereikt, volgt ze deze stuk voor stuk op.

Phaedra is bij uitstek tragisch, haar passie veroorzaakt haar eigen ondergang.⁷⁷ Een Griekse tragedie geeft ons vaak een les, of minstens een rechtvaardiging van de geleden pijn.⁷⁸ Hoewel verschillende studies op Seneca's tragedies vaak een ethische of morele gedragscode zoeken, missen zijn tragedies juist deze rechtvaardiging.⁷⁹ Seneca laat zijn karakters alleen.

Zo geeft de Voedster stem aan Phaedra's geweten, de waarschuwingen tegen incest en eerverlies komen van haar. Ze veroordeelt de liefde en de excuses die Phaedra zoekt. Wel kiest de trouwe Voedster de kant van Phaedra. Ook het Koor, dat Phaedra op een afstand kan bezien, veroordeelt haar. Net zoals Theseus doet wanneer hij haar ziet voor wie ze is, een leugenaar.

Er bestaat veel discussie over het personage Phaedra, ook daarom is ze zo'n dankbaar onderwerp van enkele befaamde adaptaties.⁸⁰ Seneca stopt zoveel verwarring in het personage dat het onduidelijk blijft of Phaedra bijvoorbeeld haar liefdesverklaring zo dubbelzinnig maakt omdat ze Hippolytus wil bespelen of omdat ze zo vol is van twijfel.⁸¹ Ook het motief voor de bekentenis (zowel de valse als de uiteindelijke waarheid) tegenover Theseus blijft onderwerp voor discussie. Volgens Mayer namelijk wint Phaedra's moraliteit het van haar bedrog.⁸² Roisman en Fitch zien voornamelijk emotionele verwarring die haar de rationele optie (te blijven leven) beneemt.⁸³

⁷⁶ Zeker in het licht dat Roisman schijnt op de moeite die Seneca heeft gedaan om als fatsoenlijk te portretteren. (2005), 73-6.

⁷⁷ Haar ondergang wordt zo tragisch dankzij - in de woorden van Roisman - het feit dat: 'Seneca establishes his Phaedra as a basically decent woman, he goes on to expose what her passion does to her.' (2005), 76.

⁷⁸ Namelijk in de gestalte van een godheid die het publiek reden aan het lijden geeft. Mayer (2002), 45.

⁷⁹ Over deze verschillende manieren waarop Seneca gelezen kan worden, zie Fitch (2002), 22-7 en Mayer (2002), 89-91.

⁸⁰ Zie de verschillende voorbeelden in afbeeldingen verspreidt over dit schrijven.

⁸¹ Van der Poel leest de wanhoop in haar liefdesverklaring (2008), 307-13, terwijl Mayer hier een voorbeeld van de listigheid van Phaedra ziet. (2002), 51-4.

⁸² Mayer (2002), 54.

⁸³ Zo spreekt Roisman over hoe haar *furor* haar tot 'depravity and viciousness' leidt. (2005), 79 en Fitch (2002), 442-3.

Haar bekentenis (tevens haar zelfmoordmonoloog) is een opvallende daad. Het plan van de Voedster is geslaagd en als Phaedra niets had gezegd was Theseus altijd overtuigd van Hippolytus' schuld geweest. Volgens sommigen is dit het bewijs van de oprechtheid van Phaedra's razende liefde, ze kan niet leven zonder haar Hippolytus.⁸⁴ Haar bekentenis is dus misschien niet zozeer een bekentenis aan haar echtgenoot als wel een bekentenis aan haar hart om vrij van twijfel in de dood samen te zijn met Hippolytus.

De Phaedra van Seneca wekt verwarring, ze handelt niet zoals een verstandige vrouw zou (moeten) handelen. Precies dit gegeven maakt het personage. Phaedra's tegenspelers schrijven haar gedachten en handelingen ergens in de tragedie af, het publiek blijft zich afvragen hoe het toch zo ver kon gaan met Phaedra.

⁸⁴ Zoals Van der Poel bespreekt (2008), 313.

Nu zijn we zo ver om Euripides' en Seneca's tragedie aan een vergelijking te onderwerpen. Ik zal hier eerst enige aandacht besteden aan verschillen en overeenkomsten van de stukken om vervolgens de nadruk te leggen op de twee 'Hippolyti' en de twee 'Phaedrae' tegenover elkaar.

Verschillen

Seneca is natuurlijk een andere schrijver dan Euripides; dit blijkt ook duidelijk uit de verschillende stukken over dezelfde mythe. Beide auteurs hadden te maken met andere eisen van hun publiek. Het Griekse publiek, in de 5e eeuw v.Chr., had de eigen cultuur en kennis van mythen als kader. De lezers of toeschouwers van Seneca, 1e eeuw n.Chr., waren ook op de hoogte van hun Griekse voorgangers.⁸⁵

In Euripides' tragedie lezen wij de belangrijke invloed die de omgeving (het gegeven van de eerder genoemde 'shame culture') heeft.⁸⁶ Seneca echter laat de controle over aan individuele karakters.⁸⁷ In dit licht kunnen we zeggen dat de karakters in bijvoorbeeld *Phaedra* een grote verantwoordelijkheid hebben over hun eigen handelingen en ondergang. In Euripides ligt de oorzaak van de ondergang van Phaedra en Hippolytus bij de goden en de miscommunicaties tussen de verschillende spelers. De grootste tegenstand ligt bij Seneca dus intern, bij Euripides extern.

Een ander verschil tussen de tragedies is de aan- of afwezigheid van goden. Waar Euripides Aphrodite en Artemis ten tonele voert, ontberen Seneca's karakters goddelijke sturing. Aphrodite kan gezien worden als een sterke antagonist of tegenstander van zowel Hippolytus (als slachtoffer van de godin) als Phaedra (als slachtoffer van de Liefde). Artemis bevestigt deze rol van Aphrodite en geeft zodoende voldoening of nut aan het sterven van de karakters.⁸⁸ De goddelijke afwezigheid in Seneca geeft de personages zelf een grotere

⁸⁵ Hoewel Seneca's tragedies ingewikkelder waren in bijvoorbeeld retoriek en bekend veronderstelde kennis, sloot dit aan bij de wens van het Romeinse publiek. Fitch (2002), 15-21.

⁸⁶ Daarom ontmoeten Phaedra en Hippolytus elkaar niet in de tragedie, ze handelen uitsluitend op onuitgesproken verwachting. Mills (2002), 81.

⁸⁷ Mayer (2002), 60.

⁸⁸ Euripides legt in zijn tragedie de verantwoordelijkheid bij de goden, terwijl Seneca nadruk lijkt te leggen op menselijke emoties. Van der Poel (2008), 303.

verantwoordelijkheid voor hun daden.⁸⁹

Dan zijn er de sterfgevallen van Phaedra en Hippolytus. Euripides plaatst Phaedra's zelfmoord in het midden van zijn tragedie, Seneca zet de zelfdoding - misschien als climax - aan het eind. Aan de wijze van zelfmoord valt natuurlijk op dat Euripides kiest voor verhänging buiten de blik van het publiek, Seneca voor een openbare doorsteking met het zwaard.⁹⁰ Bij Seneca heeft Hippolytus slechts tot de helft van het stuk tekst, hij sterft eerder dan Phaedra. Zijn dood is bij Euripides echter het einde, of de climax. Dit gaat gepaard met een verzoening tussen hem en zijn vader.⁹¹ De wederzijdse vergeving blijft uit in *Phaedra*.

Overeenkomsten⁹²

Zowel Euripides als Seneca beschrijven figuren die worden overweldigd door hun passies.⁹³ Hippolytus is in beide tragedies even gepassioneerd over de jacht en de natuur. Phaedra moet het verliezen van een noodlottige liefde.⁹⁴

In beide versies lijkt de Voedster een grote rol te spelen in Phaedra's ondergang. Bij Euripides verraadt ze haar meesteres in het onthullen van haar geheim. Bij Seneca neemt de Voedster het initiatief Hippolytus te beschuldigen.

De tragedies besteden aandacht aan de uiteindelijk noodlottige afkomst van beide karakters. Hippolytus als zoon van een Amazone neemt afstand van zijn sociale omgeving. Phaedra als dochter van een vrouw getroffen door de liefde voor een stier lijkt gedoemd te vallen voor een onbetamelijke liefde.

⁸⁹ Overigens is er ook bij Seneca enige goddelijke invloed: Neptunus veroorzaakt Hippolytus' dood. Dit gebeurt echter buiten beeld en het enige wat Neptunus doet is datgene voltrekken wat hem door Theseus is gevraagd. Kovacs (1995), 9.

⁹⁰ Koninklijke vrouwen doorstaken zich liever dan dat ze zich verhängen; het was sneller en het tweede werd gezien als vulgair. Van Hooff (1990), 86-7. Verhänging was dan weer populairder onder mythische vrouwen en correleert met de zelfdoding uit verdriet. Van Hooff (1990), 135.

⁹¹ Morwood noemt dit einde een goed einde, er komt een focus te liggen op de liefde tussen vader en zoon. Morwood (2004), 24.

⁹² Aangezien dezelfde mythe ten grondslag ligt aan de tragedies is er natuurlijk een overvloed aan overeenkomsten. Een opsomming hiervan heeft weinig relevantie voor dit onderzoek, daarom is dit een korte paragraaf.

⁹³ Dit maakt hen even tragisch: de karakters zijn medeverantwoordelijk voor hun ondergang. Mills (2002), 25.

⁹⁴ Het verschil is dat de passies in Euripides door goden zijn opgelegd en ze bij Seneca vanuit de karakters komen. Mayer (2002), 46.

Hippolytus versus Hippolytus

Waar bij Euripides de kuisheid het belangrijkste kenmerk is van Hippolytus, is dat bij Seneca zijn verlangen naar de natuur en de jacht.⁹⁵ Dit verlangen komt bij Seneca voort uit een aversie van de slechtheid van de mens en de afstand die hij daarom wil nemen van zijn sociale omgeving. Bij Euripides krijgt dit veel minder aandacht; hier is Hippolytus een kuise jager uit vroomheid jegens Artemis. De afstand die Seneca's Hippolytus neemt, koppelt hij niet alleen aan haat jegens mensen en hun corruptie maar ook meer specifiek aan haat jegens de vrouw.⁹⁶ De misogynie in Euripides krijgt minder verheldering en blijft in feite beperkt tot één plotselinge tirade.

De tragiek wordt door Euripides vanaf de proloog ingezet: Aphrodite belooft de *hubris* van Hippolytus te bestraffen. Als aan het eind Artemis nog eens deze goddelijke opzet noemt, is zijn dood in ieder geval niet zonder reden. In dit licht lijkt Hippolytus' dood bij Seneca meer onverdiend.⁹⁷ Het eind van Euripides' tragedie staft in feite de arrogantie van Hippolytus: Hij streefde kuisheid na om de beste gevonden te worden door Artemis, zij geeft hem hier erkenning voor.⁹⁸ In *Phaedra* lijkt Hippolytus meer oog te hebben voor zijn omgeving; hoewel hij misschien de natuur preferereert boven de mens is dit om minder egoïstische redenen dan bij Euripides.

8. Phèdre 2009 - Nicholas Hytner

⁹⁵ Dit is misschien ook te verklaren door de minder prominente aanwezigheid van Artemis. Hippolytus roept Diana wel aan, maar als jachtgodin en niet als de kuise godin die bij Euripides de nadruk krijgt. Mayer (2002), 47-8.

⁹⁶ Fitch (2002), 439.

⁹⁷ Mayer (2002), 45.

⁹⁸ Aphrodite noemt Hippolytus' vroomheid *hubris*, wat ik hier lees als arrogantie. Morwood vindt deze arrogantie van Hippolytus terecht: hij is deugdzam in wat hij doet. Morwood (2004), 22-3.

We hebben de karakters intern en extern bekeken. Vooral bij Euripides is opgevallen dat Hippolytus van zichzelf een positief beeld schetst, en zijn medespelers dat beeld in een ander, negatiever kader plaatsen.⁹⁹ Bij Euripides krijgt Hippolytus pas sympathie na de dood van Phaedra, namelijk wanneer hij zonder pardon vervloekt wordt.¹⁰⁰ Onder andere zijn onnodig felle reactie in het eerste deel heeft het publiek nog geen kans gegeven sympathie te voelen voor de jongeman. Hij wordt meer sympathiek in het onbegrip dat hij zaait met zijn verdedigingsmonoloog tegen Theseus terwijl hij juist begrip probeert te oogsten. Het in stand houden van zijn eed en de uiteindelijke zegen van zowel zijn vader als Artemis maken hem toch een tragische held.¹⁰¹ Mede omdat Hippolytus slechts de helft van Seneca's tragedie op het toneel is, heeft hij minder kans de onschuld van zijn karakter te bewijzen. Tevens lijkt Seneca's Hippolytus geportretteerd als een jongen die wordt overvallen door de gevoelens van Phaedra, wat zijn dood nogmaals minder verdiend en daardoor pijnlijker voor Theseus en het publiek maakt.

Phaedra versus Phaedra

Euripides voert een razende vrouw op; de reden van haar razen blijft vooralsnog onbekend.¹⁰² Bij Seneca weten we direct wat er aan de hand is: ze is diepongelukkig omdat haar echtgenoot is vertrokken naar de onderwereld op zoek naar een andere vrouw en ze is verliefd geworden haar stiefzoon Hippolytus. Phaedra wordt bij Euripides door Aphrodite overvallen met een liefde. Seneca's Phaedra heeft niet het excuus van een externe invloed van een godin. Wel voelt ze de invloed van het noodlot in de gestalte van haar moeder.

De situatie van een onbetamelijke liefde zet Phaedra voor de vraag hoe ze ernaar moet handelen. Het is een innerlijke strijd tussen *ratio* en *furor*. Phaedra in Euripides is obsessief over het behoud van haar goede naam; ze probeert dit door middel van haar *ratio* na te streven.¹⁰³ De valse beschuldiging van aanranding door Hippolytus is in dit opzicht een

⁹⁹ Kovacs geeft deze tweedeling in positief en negatief beeld goed weer: Hippolytus is in Euripides negatief geportretteerd: hij is arrogant, intolerant tegenover zwakte en te fanatiek in zijn misogynie. Aan de andere kant toont hij zich integer en vasthoudend in wat hij gelooft. Kovacs (1995), 118-9.

¹⁰⁰ Courteaux, Claes (2002), 20.

¹⁰¹ Mills (2002), 69-71.

¹⁰² Euripides zet een ongemakkelijk sfeer neer door een vrouw buiten de huiselijke sferen te laten razen. Ook lijkt hij met dit beeld het Griekse stereotype van de vrouw zonder zelfbeheersing (een slavin van haar emoties) te bevestigen. Mills (2002), 11-4.

¹⁰³ Mills bespreekt de invloed die *ratio* op haar heeft. (2002), 53-61.

rationele manier haar onbetamelijke liefde een plaats te geven.¹⁰⁴ Ze wil haar kinderen, familienaam, man en zichzelf vrijhouden van schande. In dit opzicht is de dood voor haar de enige optie tot verlossing. In Seneca echter lijkt Phaedra op momenten niet bij machte haar gevoel te temmen.¹⁰⁵ Zij doet de valse beschuldiging in een gevoelsmatige opwelling (en naar de voorzet van de Voedster) en speelt haar beschuldiging tegenover Theseus helemaal uit. Dit maakt haar handeling gestuurd door *furor* en een onvergeeflijke daad tegen de onschuldige jongeman.¹⁰⁶ Volgens Seneca is Phaedra emotioneel verward, wat voor haar onontkoombaar eindigt in zelfmoord.¹⁰⁷

Intern weet Phaedra niet goed wat ze moet doen, ook extern worden er verschillende meningen over haar gevormd, zowel negatief als positief.¹⁰⁸ Phaedra in Euripides krijgt sympathie of wordt tragisch doordat ze het probeert op te nemen tegen een godin. Seneca's Phaedra komt om omdat ze niet zonder haar liefde kan leven.¹⁰⁹ Dit schetst een wat meer negatief beeld van Phaedra. Zowel Van der Poel en Roisman draaien het om, zij zien Seneca's Phaedra als een intens gekwelde vrouw die van aard deugdzaam is maar wier deugd het verliest van haar razende liefde. Vooral Roisman zet dit in contrast met de manipulatieve en doelbewust listige vrouw uit Euripides.

¹⁰⁴ Morwood (2004), 21.

¹⁰⁵ Van der Poel (2008), 303-4.

¹⁰⁶ Mayer (2002), 46.

¹⁰⁷ 'Haar schuld is terug te voeren op...haar eigen falen om haar emoties in harmonie met de rede te brengen.' Van der Poel (2008), 304.

¹⁰⁸ Zo zegt Kovacs over Phaedra in Euripides: volgens sommigen is ze sympathiek, zo probeert Aphrodite te weerstaan en ze geeft Hippolytus pas de blaam als hij haar hard heeft afgewezen. Anderen schilderen haar negatiever af: als iemand die geobsedeerd door haar goede naam niet meer het onderscheid kan maken tussen goed zijn en goed schijnen te zijn. (1995), 118-9. Ook Mills (2002), 50 en Halleran (1995), 40 beamen dit.

¹⁰⁹ Volgens Mayer is dit niet per se tragisch: ze kiest voor haar gevoel en neemt daar verantwoordelijkheid voor. Dit maakt haar egoïstisch en zodoende minder sympathiek. Mayer (2002), 59.

Conclusie

Aan het begin van deze scriptie stelde ik de volgende onderzoeksvraag: Wat is de betekenis van de geïmpliceerde wissel van hoofdpersonage van Euripides' *Hippolytos* naar Seneca's *Phaedra*? De vergeleken karakteromschrijvingen die ik in de afgelopen hoofdstukken opgesteld heb moeten een antwoord op deze vraag geven.

Voordat ik daar aan toe kom moeten we ons het volgende afvragen: Wat maakt iemand tot een titelpersonage? Wanneer wordt Hippolytus de naamdrager van een stuk en wanneer Phaedra? Het hoofdpersonage in een tragedie is vaak de meest tragische personage in een tragedie. Het karakter dat de meeste sympathie opwekt bij het publiek en vervolgens het meest ongelukkig of onterecht ten einde komt. Wanneer we het hebben over karakters die sympathie opwekken, komt ook Theseus bij ons op als tragisch figuur. Hij is tenslotte degene die verstoken van zijn naasten achterblijft in beide tragedies. Toch is hij terecht geen titelpersonage: waar Hippolytus en Phaedra een sturende hand hebben in het verloop van de tragedies is Theseus voornamelijk iemand die reageert op wat er om hem heen gebeurt.

Euripides benoemt Hippolytus tot zijn hoofdpersonage. Uit zijn karakteromschrijving kunnen we concluderen dat hij in het begin van de tragedie niet de meeste sympathie wekt. Is het dan Phaedra die de rol van hoofdpersonage verdient? Zeker niet als we de doortraptheid die Roisman haar toeschrijft aannemen. Maar ook niet als we Phaedra als deugdzaam zien zoals bijvoorbeeld Halleran dat doet. In haar voor het publiek herkenbare dilemma, tussen verstand en gevoel, wekt Phaedra in ieder geval sympathie. Haar ondergang is misschien onterecht en zeker ongelukkig te noemen. Het is wat zij met haar dood teweeg brengt. Haar brief aan Theseus geeft Hippolytus de kans sympathie te wekken bij het publiek, door als onschuldige schuldig verklaard te worden, en vervolgens onterecht en ongelukkig om te komen. Van onsympathiek naar sympathiek en dan naar tragisch, dat is de weg die Hippolytus aflegt en dat maakt hem de tragische hoofdpersoon van *Hippolytus*.

In *Phaedra* is het Hippolytus die ongeveer halverwege het stuk en Phaedra die als laatste sterft. Seneca heeft deze feiten in zijn tragedie precies omgedraaid in vergelijking met Euripides' tragedie. Hippolytus heeft vanwege zijn ontijdige dood minder tijd zijn sympathie te wekken, zijn ontijdige dood doet dat voor hem. De jongeman schrikt van Phaedra's liefdesverklaring en rent af. Waar Euripides een stervende Hippolytus op het toneel voert, laat Seneca een woordeloos lijk liggen. Phaedra aan de andere kant lijkt alle stadia van een

noodlottige liefde te doorlopen in de tragedie. Van blinde hoop tot pure wanhoop. De situatie waar Phaedra zich in vindt, is meelij en in dat opzicht ook sympathie wekkend. Als zij vervolgens in razernij Hippolytus beschuldigt en de gevolgen daarvan hem ter dood veroordelen, zal ze de sympathie die ze heeft opgebouwd waarschijnlijk verliezen. Wanneer zij vervolgens de schuld van Hippolytus' dood op zich neemt, wordt het publiek weer herinnerd aan haar blijkbaar onverminderd heftige liefde. Haar ondergang is ongelukkig omdat ze haar leven neemt ondanks het feit dat ze gewonnen heeft: Theseus gelooft haar leugen en ze kan schandevrij verder leven. Haar razende liefde neemt echter het roer en de verstandige Phaedra moet het onderspit delven.

Hieruit kunnen we concluderen dat Seneca, zoals de titel impliceert, zijn hoofdpersonage heeft gewisseld ten opzichte van Euripides. Seneca's karakter is emotioneler dan Euripides' meer berekenende versie. Euripides lijkt op deze manier de vreselijke daad van Phaedra, het beschuldigen van Hippolytus, te rechtvaardigen. Seneca aan de andere kant toont de ernst van haar onvergeeflijke daad. Wat Seneca hier in ieder geval mee bereikt is dat het karakter van Phaedra op een mijns inziens geloofwaardige manier laat zien dat een passie een vrouw tot razernij en zelfs tot slechtheid die tegen de eigen aard ingaat kan drijven. Dit staat in contrast met Euripides' werk dat de slimme slechtheid van de vrouw Phaedra als deel van haar aard neemt en in zijn tragedie onderzoekt hoe zij hiermee omgaat.

9. Phaedra's Love 2015 - Nina Spijkers

Dus wat is de betekenis van de wisseling van hoofdpersonage van Seneca? Met *Phaedra* geeft Seneca meer waarde aan de onvoorspelbare kracht van menselijke emoties. Naast vermaak biedt deze tragedie een psychologisch inzicht in een persoon als Phaedra.

Euripides en Seneca maakten een bewerking van de Hippolytus en Phaedra-mythe. Dit zijn slechts twee voorbeelden van ontelbare adaptaties. Iedere auteur of kunstenaar legt de kern van zijn/haar werk elders. Euripides legt nadruk op de onschuld van Hippolytus of op de slechtheid van Phaedra. Seneca geeft de bijna onverklaarbare kracht van de liefde van zijn titelpersonage Phaedra nadruk. Zo zal iedere bewerker de mythe eigen maken om zijn/haar eigen betekenis of bedoeling mee te geven aan zijn/haar publiek.

Bibliografie

Literatuur

Claes, Bart en Courteaux, Willy. *Euripides: Hippolytus, Iphigenia in Taurië, Ion*. Amsterdam: Ambo, 2002.

Coffey, Michael en Mayer, Roland. (eds.). *Seneca Phaedra*. Cambridge Greek and Latin Classics. Cambridge UP, 1990.

Devereux, George. *The Character of the Euripidean Hippolytos, An Ehtno-Psychoanalytical Study*. Chicago: Scholar Press Studies in the Humanities, 1985.

Fitch, John G. (ed.). *Seneca, Hercules, Trojan Women, Phoenician Women, Medea, Phaedra*. The Loeb Classical Library 62. Cambridge: Harvard UP, 2002.

Forster, E. M. *Aspects of the Novel*. London: Penguin Classics, New Edition, 2005. (1e dr. 1927)

Halleran, Michael R. *Euripides Hippolytus, With Introduction, Translation and Commentary*. Warminster: Aris & Phillips Ltd, 1995.

Hickman, Miranda B. en McIntyre, John D. eds. *Rereading the New Criticism*. Columbus: The Ohia State UP, 2012.

Hooff, Anton van. *Zelfdoding in de Antieke Wereld, Van Autothanasia tot Suicide*. Nijmegen: SUN, 1990.

Kovacs, David. (ed.). *Euripides, Children of Heracles, Hippolytus, Andromache, Hecuba*. The Loeb Classical Library 484. Cambridge: Harvard UP, 1995.

Mayer, Roland. *Seneca: Phaedra*. London: Duckworth Companions to Greek and Roman Tragedy, 2002.

Mills, Sophie. *Euripides: Hippolytus*. London: Duckworth Companions to Greek and Roman Tragedy, 2006 (1e dr. 2002).

Morwood, James. *The Plays of Euripides*. Classical World Series. Bristol: BCP, 2004 (1e dr. 2002).

Poel, Marc van der. *De Phaedra-mythe in de toneelbewerking van Seneca*. *Lampas* 41, 2008: 302-316.

Roisman, Hanna M. *Women in Senecan Tragedy*. *Scholia: Studies in Classical Antiquity* 14, 2005: 72-88.

Schrijvers, Piet. *Seneca: Medea, Phaedra, Trojaanse vrouwen, vertaald door Piet Schrijvers*. Groningen: Historische Uitgeverij, 2013.

Willink, Charles W. *Phaedra and 'Chorus' in Euripides' "Hippolytus"*. *Quaderni Urbinati di Cultura Classica* 82.1, 2006: 13-19.

Wright, Matthew. *The Tragedian as Critic: Euripides and early Greek Poetics*. *The Journal of Hellenic Studies* 130, 2010: 165-184.

Afbeeldingen

1. Toegeschreven aan de Darius Schilder, Het Bodeverhaal, 350 v. Chr. (vaasschildering). *Pots & Plays* (2007). Oliver Taplin. Los Angeles: J. Paul Getty Museum, 137-138. (London British Museum).
2. Peter Paul Rubens, Dood van Hippolytus, 1611/3 (schilderij) [online afbeelding] Gedownload op 6 juni 2015, van <http://www.fitzwilliamprints.com/image/702999/rubens-peter-paul-death-of-hippolytus-by-rubens>.
3. Jean Baptiste Racine, *Phedre & Hippolyte*, 1677 (gegraveerde omslag) [online afbeelding] Gedownload op 9 juni 2015, van <http://www.christies.com/lotfinder/lot/racine-jean-baptiste-4515698-details.aspx?intObjectID=4515698>.
4. Agathe Poupeney, 2012 (foto), *Hippolyte et Aricie* [online afbeelding] Gedownload op 9 juni 2015, van <http://www.bloomberg.com/photo/hippolyte-et-aricie-/195326.html> (Opera door Jean-Phillipe Rameau, 1733).
5. Cavarrone, 2014 (poster), *Phaedra* [online afbeelding] Gedownload op 6 juni 2015, van [http://en.wikipedia.org/wiki/Phaedra_\(film\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Phaedra_(film)) (film door Jules Dassin met Melina Mercouri en Anthony Perkins, 1962).
6. Jack Mitchell, 2014 (foto), *Phaedra* [online afbeelding] Gedownload op 6 juni 2015, van <http://blog.oup.com/2015/03/dancers-diplomats-slideshow/> (Martha Graham Dance Compnay met Bertram Ross en Martha Graham, 1962).
7. Downstage right, 2009 (boekomsflag), *Phaedra's Love* [online afbeelding] Gedownload op 6 juni 2015, van http://en.wikipedia.org/wiki/Phaedra's_Love (toneelbewerking uit 1996).
8. Tristram Kenton, 2009 (foto), *Phèdre* [online afbeelding] Gedownload op 6 juni 2015, van <http://www.theguardian.com/stage/2012/oct/03/star-casting-theatre> (regie door Nicholas Hytner met Dominic Cooper en Helen Mirren).
9. Toneelschuur Producties, 2015 (foto), *Phaedra's Love* [online af afbeelding] Gedownload op 6 juni 2015, van <http://www.toneelschuur.nl/theater-productie/phaedras-love> (regie door Nina Spijkers).